

«У нас народ і слово...»

Українські історики та філологи видали перше в нашій державі розгорнуте документальне дослідження лінгвоциду українців у Російській імперії XIX ст.

Ігор Сюдюков

ЧЛЕНИ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА (ГРАВЮРА І. ФІЛОНОВА, 1963) / ІЛЮСТРАЦІЯ З САЙТУ [ENCYCLOPEDIAOFUKRAINE.COM](http://encyclopediaofukraine.com)

Народ живий лише там і тоді, де й коли є живою його мова. Або ж, говорячи словами Стефана I Немані, засновника династії володарів Сербії (XII ст.): «Народ, який губить свої слова, перестане бути народом». Ми, українці, заплатили неймовірно високу ціну за право і сьогодні, у році 2016-му, після всіх варварських спроб царів, «государів і імператорів», генеральних і перших секретарів ЦК (а хіба нинішній «національний лідер» РФ в чомусь поступається їм?) знищити, заборонити, задушити мову нашого народу — за право з гідністю повторити святі слова Тараса Шевченка з його передмови до так і нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року: «У нас народ і слово — і в них (росіян. — І. С.) народ і слово. А чиє краще — нехай вирішують люди». Україна житиме повік, якщо житиме її мова.

Саме згадані вже слова Стефана Немані винесли в епіграф фахівці, які створили книгу «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання. Збірник документів і матеріалів. 1847—1914». Це унікальне, майже 800-сторінкове видання (Київ. Вид. «Кліо», 2015; низький уклін очільниці цього видавництва пані Вірі Соловійовій за все, що вона робить для розвитку української культури й духовності!), є, вважається, взагалі першим в Україні дослідженням такого рівня, де системно, із залученням величезного корпусу документів (іх 296!), з використанням сучасного наукового інструментарію, розглядається ключове для нашої історії питання: хто, коли, в який спосіб і з якою метою нищив українську мову в імперії Романових (нагадаємо хронологічні рамки виданого тому: 1847 рік, тобто від розгрому кирило-мефодіївців та арешту Шевченка — 1914 рік, тобто початок Першої світової війни)?

Безперечно, заслуговують на високу нашу вдячність член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України Геннадій Боряк — укладач видання, співробітники Центрального державного історичного архіву України, без самовідданої праці яких ця книга не побачила б світу.

Збірник відкривається двома концептуально важливими передмовами: «Мова як засіб формування національної ідентичності» (автор — доктор історичних наук Валентина Шандра, Інститут історії України НАН України) та «Українська мова в Росії XIX — початку XX ст.: шлях утвердження» (автор — доктор філологічних наук Павло Гриценко). Обидва науковці висловлюють міркування, справді важливі для осмислення й аналізу майже трьох сотень документів, сконцентрованих у книжці. Так, пані Валентина Шандра, зокрема, пише: «Уже в другій половині XIX ст. становище мови виявилось показником соціальної картини українського суспільства. Лише нею постійно користувалися виключно представники «нижчих верств» — козаки, міщани, селяни, подеколи її могли вживати урядовці та літератори. А якщо брати до уваги роль армії, церкви та можливості залізничного сполучення, то сегмент її використання мав і надалі зменшуватися. Російська мова домінувала в державному управлінні, літературі, освіті, охоплюючи все більше сфер людського спілкування. Прикладом цього може слугувати постать знаного українського історика О. М. Лазаревського, закоханого в старовину, київський кабінет якого прикрашали українські килими, плахти на софі й фотелях, картини Тараса Шевченка. Водночас української мови він не використовував, та й навіть не знав її добре. Для більшості селян наприкінці XIX і на початку XX ст. мова була показником їхнього соціального становища, яке вони розцінювали як менш привабливе порівняно з власним панством і вбачали пряму залежність між соціальним становищем і мовою спілкування. А тому багато хто з них під час зміни соціального становища нехтував своєю мовою, вважаючи її «мужицькою». До слів Валентини Шандри ще хочеться тільки додати: а хіба не така сама соціально-лінгвістична модель зберігалась і в СРСР?

Заслугою українофілів (60—90-ті роки XIX ст.), наголошує В. Шандра, було те, що вони із цілковитою ясністю зрозуміли, «соціальне становище і мова

безпосередньо залежать від розуміння народом власних сил і власної значимості. Одним із засобів досягнення соціального благополуччя і суверенності ставала мова, як чинник, за допомогою якого можна було повернути народові впевненість у власних силах, повагу до себе та власної ідентичності... У конструюванні української нації її творці вважали спільність культури і мови наріжним каменем, суттєвою ознакою повноцінної характеристики народу». Цікаво, а зараз, стверджуючи «українську політичну націю», так вважають?

Окрему увагу пані Шандра приділяє чинникам, що сприяли ухваленню сумнозвісного Валуєвського циркуляра 1863 р. та ганебного Емського указу «царя-освободителя» Олександра II 1876 р., спрямованих на максимально можливе витіснення української мови мало не з усіх сфер публічного громадського життя. Дуже показово, що й Михайло Катков, один із головних ініціаторів Валуєвського циркуляра, і Михайло Юзефович, за прямим доносом якого цар розглянув і схвалив проект Емського указу, аргументували свою войовничу українофобію («Никакого особого малороссийского языка не было, нет и быть не может!») «вищими політичними міркуваннями»: мовляв, українці та росіяни — один народ, бо мають спільне минуле, спільну віру й здавна користувалися тією ж самою мовою... Ось з якого «тухлого» імперського джерела 150-річної давнини черпає свої «аргументи» Путін! Ба більше, тодішні царські сановники (як от київський генерал-губернатор Анненков) говорили вголос вельми одверті речі, які нинішньому господарю Росії виголошувати одверто дещо незручно. А саме: українофіли, «опираясь на отдельность языка, станут притязать на автономность Малороссии. А там, глядишь, и на большее». Саме ж так і сталося...

Доктор філологічних наук, директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко підкреслює, що з «позиції Росії як централізованої держави будь-які ідеї, наміри чи дії, що могли загрожувати її територіальній цілості чи імперським амбіціям «третього Риму» або ж ставили під сумнів домінування російської мови як єдиного й потужного засобу інтегрування різномовних народів імперії та мови російської православної церкви, визнавалися шкідливими, антидержавними, а тому підлягали забороні. На це була спрямована докладно опрацьована система законів, які легітимізували в тогочасному чинному правовому полі різноманітні форми переслідування й каральні заходи. Важливе значення відводилося ідеологічному обґрунтуванню заборонних актів (як і зараз! — І. С.), представленню російському соціумові вчинків влади як закономірних, ба більше — безальтернативних; стосовно української мови використовувалися кілька домінантних постулатів. Доведено, що:

— **По-перше**, український ідіом не є мовою, а становить наріччя (діалектну територіальну одміну) руської мови; тому питання про його дорівняння до російської мови (розвиток функцій — створення художньої літератури, освіта цим діалектом, переклади з інших мов) не мають під собою реального ґрунту.

— **По-друге**, українська мова є надлишковою, оскільки церковне життя, державне управління, армія, освіта забезпечені російською мовою, яку до того ж добре розуміють українці й послуговуються нею безперешкодно.

— **По-третє**, структурний потенціал мови українців є недостатнім для забезпечення потреб інтелектуальної, наукової діяльності та богослужби; непридатна ця мова і для художньої творчості та для перекладу з чужих мов; єдиною сферою її використання може залишатися родинне спілкування».

Історія, здавалося б, каменя на камені не залишила від цієї маячні, як вона викладена паном Павлом Гриценком. Але реваншистські адепти «руського мира» все прагнуть оживити імперський труп...

***

Необхідно ще, поза сумнівом, бодай стисло розповісти про величезний набір документів, опрацьованих у книжці, з яких, власне, небайдужому читачеві й буде видно, хто конкретно, якими методами й чому намагався брутально русифікувати Україну (а також: хто цьому відчайдушно і мужньо опирався!). Тут — сила-силенна цензурних донесень, грізних листів та циркулярів царських губернаторів, подань міністрів, інших імперських сановників, «відношень» начальників «Третього відділення власної його імператорської величності канцелярії» (Шевченко добре спізнався з цією «конторою»! І взагалі, у ФСБ були «гідні попередники») — і все це про одне: немає ніякої української мови, бо якщо ми визнаємо, що вона таки є, то ці «малороси»-хохли негайно почнуть висувати політичні гасла. Але ці ж самі три сотні документів наочно свідчать і про інше: попри всі «чавунні» утиски, українське слово таки торувало собі вільний шлях. Це було історичною необхідністю, але не забуваймо: кращі люди заради цього жертвували здоров'ям, сімейним благополуччям, свободою, бувало — й життям. Історична необхідність (свобода передовсім) реалізується, якщо в суспільстві є живою самовідданістю.

Наша геніальна сучасниця Ліна Василівна Костенко сформулювала такий закон історії: «Народи помирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирають мову». Саме про те, чому з українським народом цього не сталося, — ця книга-пам'ятник, книга-застереження. До речі, логічним продовженням цього чудового видання була б збірка такої ж якості й наукового наповнення, присвячена долі української мови в СРСР. Віра Йосипівна Соловйова говорила авторові цих рядків, що відповідна робота вже ведеться. Чекаємо з нетерпінням!

Ігор СЮНДЮКОВ, «День»